

Utblick – Sverige i en internationell jämförelse

I dagens globaliserade värld spelar jämförelser mellan länder en allt mer framträdande roll. Vad är det till exempel som gör att människor i vissa länder hyser en så hög tillit till andra människor och till samhällets institutioner? I den komparativa samhällsforskningen försöker forskare förklara och förstå likheter och skillnader mellan olika länder utifrån en mängd skilda teman och områden. Traditionellt har framför allt skillnader i beteenden, livsvillkor och attityder varit föremål för omfattande forskning, men idag bedrivs mer och mer forskning avseende nationella skillnader i hälsa och livskvalitet. Den jämförande forskningen spelar en viktig roll för att vi ska kunna förstå varför olika samhällen fungerar som de gör samt vilken roll stat, civilsamhälle och marknad spelar, både inom och mellan länder. I förlängningen ger denna forskning ett viktigt kunskapsunderlag som kan användas när olika samhällen ska utvärdera, utforma och implementera politiska beslut.

Låt oss kort gå igenom några områden som finns representerade i denna bok, och som dessutom väckt ett stort intresse inom samhällsvetenskapen. Ett område som varit särskilt i fokus på sistone är främlingsfientlighet. Forskning har visat att det finns stora skillnader mellan länder när det gäller främlingsfientliga åsikter. Den komparativa forskningen fokuserar här på att förklara och förstå främlingsfientlighetens omfattning och orsaker i olika länder. Vilken betydelse har till exempel faktorer som utbildningssystemen, ekonomiskt välstånd och den politiska retoriken för att förklara skillnader i främlingsfientlighet mellan olika länder?

Ett annat forskningsområde som rönt allt större uppmärksamhet på sistone är subjektivt välbefinnande. Denna forskning syftar till att både kartlägga och förklara skillnader i välbefinnande mellan länder. Vilken koppling finns det till exempel mellan länders ekonomi, lagar och kultur och människors subjektiva välbefinnande? Ytterligare ett viktigt område som studeras är hur olika länder välbefinnandenivåer förändras över tid. Finns det en tendens till att människor mår allt bättre över tid eller, tvärtom, finns det tecken som tyder på att människor tenderar att må sämre och sämre i olika länder?

Möjligheten att förena arbete och familj är ett centralt tema i moderna samhällen då den påverkar såväl arbetskraftsdeltagande som fertilitet, men också jämställdhet mellan könen ifråga om karriärmöjligheter, ekonomiska

resurser och hälsa. Inom den komparativa forskningen på området studeras frågor som dessa. Exempel på ämnen som berörs är människors upplevelser av möjligheten att kombinera arbete och familj i olika länder, konsekvenser av flexibilitet och kontroll i arbetet, kvinnors och mäns arbetsfördelning, samt demografiska frågor såsom barnafödande och skilsmässor.

Människors åsikter kring politik och välfärdsstat har länge varit ett centralt studieområde för komparativa samhällsforskare. Forskningen på detta område fokuserar på hur olika typer av välfärdsstater påverkar politikernas förmåga att lösa sociala problem. Tenderar vissa typer av välfärdspolitiska program att erhålla ett starkare stöd i befolkningen än andra? Ger skilda välfärdspolitiska lösningar olika effekter på hur medborgarna ser på statens kapacitet att lösa olika samhällsproblem? Finns det en systematisk variation mellan olika typer av välfärdsstater och politiska skiljelinjer i befolkningen? Är exempelvis politiska klassmotsättningar mindre i länder med generella välfärdssystem jämfört med länder där behovsprövade program dominerar?

Som ett resultat av ökad medellivslängd och minskat barnafödande befinner sig stora delar av västvärlden i ett demografiskt skede där andelen äldre i befolkningen växer kraftigt. Detta har av många beskrivits som en av 2000-talets allra svåraste utmaningar för den moderna välfärdsstaten. En åldrande befolkning innebär en ökad finansiell belastning på offentliga finanser och försörjningssystem. Den demografiska utvecklingen innebär också att andelen individer i befolkningen som befinner sig i arbetsför ålder minskar, vilket riskerar att leda till minskad produktivitet och i vissa fall brist på arbetskraft. Mot denna bakgrund är det en viktig forskningsuppgift att studera vilka konsekvenser utvecklingen får för äldre människors levnadsvillkor, hälsa och välbefinnande. Hur utvecklas till exempel livsvillkor och hälsa för den äldre delen av befolkningen i Europa? Vad händer med kvalitet och tillgänglighet när det gäller vård och omsorg? Hur ser man i olika länder på pensionsålder och möjligheterna att arbeta trots att man nått en hög ålder, och hur förhåller sig sådana attityder till olika välfärdspolitiska reformer av pensions- och skattesystem som genomförs på olika håll i Europa? Detta är exempel på några av de många forskningsfrågor som den komparativa äldreforskningen belyser.

Om CORS

Den här boken är utgiven av forskningscentret CORS (Comparative Research Center Sweden). CORS är ett forskningscentrum som tillhandahåller forskningsinfrastrukturer för komparativ samhällsforskning. Fokus i CORS:s forskning är att studera hur människors beteenden, värderingar, attityder,

hälsa och livskvalitet skiljer sig åt mellan länder. I dagsläget finns det svenska deltagandet i tre av världens främsta komparativa surveyundersökningar under CORS:s ansvar: European Social Survey (ESS), The Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE), samt International Social Survey Programme (ISSP). Samtliga undersökningar finansieras i dagsläget av Vetenskapsrådet. Det finns ett antal viktiga gemensamma egenskaper hos dessa tre undersökningar som är värda att framhålla. Till att börja med täcker alla tre undersökningar in ett stort antal länder som skiljer sig kraftigt åt avseende ekonomi, institutioner och kultur. Det stora antalet länder samt den geografiska bredd som finns representerad i undersökningarna gör det möjligt att studera hur olika länders samhällssystem skiljer sig åt från varandra; kunskap som i sin tur fyller en viktig roll för att fatta policybeslut och för den samtida samhällsdebatten. Tack vare sin höga datakvalitet och stora bredd avseende länder är ESS, SHARE och ISSP välanvända inom forskarvärlden. Till dags dato har tusentals studier publicerats där data från någon av de tre undersökningarna använts för komparativa studier. Bredden på teman och frågor som ingår i undersökningarna har medfört att undersökningarna används inom vitt skilda discipliner såsom sociologi, psykologi, nationalekonomi, geografi och epidemiologi. Den tvärvetenskapliga profilen på undersökningarna gör det möjligt att förstå samhälleliga processer och utvecklingstendenser från ett flertal olika perspektiv, något som ger en större helhetsförståelse för hur våra samhällen formas och utvecklas.

Vid sidan av att bedriva egen forskning och datainsamling, sprider CORS kunskap om komparativ samhällsforskning genom seminarier, konferenser, kurser och populärvetenskapliga publikationer. Denna bok är den första populärvetenskapliga publikationen från CORS. Boken syftar till att öka uppmärksamheten och kunskapen kring jämförande samhällsforskning. Den innehåller totalt åtta studier, alla med en komparativ ansats i fokus. För dagsaktuell information om CORS:s verksamhet hänvisar vi till CORS:s webbplats (www.cors.se), där information om de olika projekten samt instruktioner om hur man laddar hem data finns tillgänglig. På CORS:s webbplats publiceras även nyheter och populärvetenskapliga referat av dagsaktuell forskning kopplat till de olika projekten. Nedan följer en beskrivning kortare beskrivning av ESS, ISSP och SHARE.

Beskrivning av ESS, ISSP och SHARE

European Social Survey

European Social Survey (ESS) är en attityd- och beteendeundersökning som startade 2002. ESS har hittills genomförts sju gånger i mer än 30 europeiska länder, varav ett är Sverige. 2000-3000 människor per land intervjuas om sina attityder till exempelvis invandring, demokrati, jämställdhet, media och medicinanvändning, deltagande i samhället, kontaktnät, och värderingar.

I en tid av stora politiska och samhällsomvälvande förändringar, såväl i Europa som globalt, har betydelsen av att förstå människors attityder, värderingar och beteenden blivit allt större för möjligheterna att förstå vår samtid. ESS har på tio år etablerats som den viktigaste och säkraste informationskällan i Europa gällande attityder, värderingar och beteenden för forskare, massmedia, politiska beslutsfattare och analytiker. Faktorer som omfattningen och kvalitén av ämnesområdena i undersökningen, den gedigna kvalitetssäkringen och standardiseringen, dokumenteringen, snabbheten att producera data och inte minst den allmänna tillgängligheten, har bidragit till ESS framgångar.

ESS är inte tänkt att användas bara av forskare utan också av massmedia, politiska beslutsfattare, analytiker, lärare och en intresserad allmänhet. ESS är ett altruistiskt projekt i den bemärkelsen att data är fri och gratis att använda för vem som helst, vilket möjliggör en bred användning av insamlade data. Vidare tillhandahåller ESS möjligheten att genomföra beräkningar och databearbetningar direkt på nätet utan att data behöver laddas ner. Detta är en funktion som både underlättar för till exempel journalister, men som också är viktig för spridningen av data till användare i länder med begränsade dataresurser. Den gemensamma infrastrukturen finansieras av Europeiska kommissionen inom ramen för infrastruktursatsningar samt av European Science Foundation. Nationella forskningsråd finansierar datainsamlingarna i respektive land.

ESS innehåller en basmodul som är identisk vid varje omgång samt några roterande moduler, fokuserade på specifika ämnesområden, och en kompletterande del med mänskliga värderingar och experimentella tester.

I basmodulen finns bland annat följande områden representerade:

- Medieanvändning
- Politik
- Tillit till institutioner
- Immigration
- Rädsla för brott

- Hälsa
- Religion
- Välbefinnande
- Mänskliga värderingar
- Demografi

Vid sidan av den breda uppsättning frågor i kärnmodulen ingår även två specialmoduler i varje undersökningsomgång. Hittills har följande områden undersökts i dessa moduler:

- Immigration, medborgarskap och demokrati (omgång 1, 2002)
- Ekonomisk moral, arbete, familj och välbefinnande, hälsa och vårdsökande (omgång 2, 2004)
- Livsfaser, personligt och socialt välbefinnande (omgång 3, 2006)
- Attityder till åldrande och attityder till välfärd (omgång 4, 2008)
- Tillit till polis och domstolar (omgång 5, 2010)
- Förståelse och bedömning av demokrati samt personligt och socialt välbefinnande (omgång 6, 2012)
- Attityder till immigration och ojämlikheter i hälsa (omgång 7, 2014)

International Social Survey Programme

The International Social Survey Programme (ISSP) är ett komparativt projekt med uppgift att konstruera och genomföra internationellt jämförbara attitydstudier. ISSP startade 1985 och har idag inte mindre än 48 olika länder, spridda över sex kontinenter, involverade i projektet. Datensamlingen sker via pappersenkäter eller besöksintervjuer, och ett representativt urval av 1000-2000 individer intervjuas i varje land per undersökningsomgång. Förutom att varje lands nationella team själva arbetar med att förbättra och utveckla kvaliteten på datamaterialen, finns det flera arbetsgrupper inom ISSP:s organisation som arbetar med metodutveckling och harmonisering av data mellan länder.

För tre decennier sedan var bristen på goda komparativa attityddata påtaglig. Det sågs därför som angeläget att påbörja ett internationellt samarbete på detta område. Ursprunget till ISSP dateras till början av åttiotalet och var till sin karaktär en form av fördjupat samarbete mellan nationella attitydundersökningar i Västtyskland, USA, Storbritannien och Australien. Flertalet av västländerna är idag medlemmar i ISSP. Vidare är ett antal länder från Östeuropa, Asien och Sydamerika också representerade. Genom ISSP:s bredd skapas möjligheter till jämförelser i en rad dimensioner: mellan Sverige

och andra EU-länder, mellan Västeuropa och ”nya världens” länder, mellan Väst- och Östeuropa, eller mellan mer eller mindre utvecklade industriländer. Det finns alltså möjligheter att både jämföra länder som har en likartad samhällsstruktur och historia, och länder som skiljer sig påtagligt från varandra. Sedan starten 1985 har följande områden undersökts i ISSP:

- Politik och den offentliga sektorn: 1985, 1990, 1996, 2006, 2016
- Sociala nätverk: 1986, 2001
- Social ojämlikhet: 1987, 1992, 1999, 2009
- Familjeliv och könsroller: 1988, 1994, 2002, 2012
- Jobben och arbetslivet: 1989, 1997, 2005, 2015
- Religion: 1991, 1998, 2008
- Miljö: 1993, 2000, 2010
- Nationell identitet: 1995, 2003, 2013
- Medborgarskap: 2004, 2014
- Idrott och fritid : 2007
- Hälsa: 2011

Sedan 1990 har upprepade undersökningar med olika teman genomförts, något som gör det möjligt att inte bara jämföra länder avseende en viss tidpunkt utan också att studera skillnader i attityder och beteenden över tid. Den längsta tidsserien i ISSP är ”The Role of Government” som när den upprepas 2016 gör det möjligt att undersöka förändringar i attityder i ett spann över 30 år. Vidare finns det fyra ytterligare moduler som täcker förändringar över 20 års tid. Sverige blev medlem i ISSP 1992 och har därefter varit representerat i nästan samtliga undersökningsomgångar. Vid fyra tillfällen har det svenska ISSP-teamet även varit ansvariga för att konstruera moduler till ISSP. Datainsamlingen i Sverige genomförs via pappersenkäter, en metod som visat sig framgångsrik både av kostnadsskäl och av kvalitetsskäl. I nuläget är svarsfrekvensen för ISSP i Sverige jämförbar med ESS (ca 50 procent).

Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe

Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE) är en tvärvetenskaplig intervjubaserad undersökning om hälsa, åldrande och pensionering som genomförts i 21 europeiska länder och som omfattar totalt 45 000 individer över 50 års ålder i bl.a. Sverige. Syftet med SHARE är att öka förståelsen för konsekvenserna av den åldrande befolkningen. Undersökningen fokuserar bl.a. på arbetskraftsutbud, försörjningsmöjligheter, sociala och ekonomiska

förhållanden, familjenätverk samt fysisk och psykisk hälsa bland människor över 50 års ålder. SHARE startade 2002 och är planerat att fortgå fram till 2024, och kommer då att ha omfattat totalt tio omgångar av datainsamling. Sverige har varit med i SHARE sedan starten 2002 och är ett av få länder som varit representerade i samtliga undersökningsomgångar. Exempel på olika teman som täcks in i SHARE är:

- Hälsa: självrapporterad hälsa, fysisk funktionsförmåga, kognitiv förmåga, fysiska hälsomarkörer som gripstyrka, stoltest, lungstyrka och BMI m.m.
- Psykologiska faktorer: psykisk hälsa, livstillfredsställelse, känsla av kontroll m.m.
- Socioekonomiska faktorer: nuvarande arbetssituation, möjligheter till att skjuta fram pensionering, anställningshistorik, pensionsrättigheter, inkomst, konsumtion, boende, utbildning m.m.
- Socialt stöd och fritid: kontakt med familj, släkt och vänner, transfereringar inom familjen, ideellt arbete och tidsanvändning

En unik egenskap hos SHARE-undersökningen är att den kombinerar en komparativ ansats med en paneldesign. Detta innebär att samma individer intervjuas vid flera tillfällen vilket gör det möjligt att studera åldrandets konsekvenser över tid och med högre precision jämfört med traditionella tvärsnittsstudier. Ytterligare en utmärkande egenskap hos SHARE är att den innehåller en flertal objektiva mått på hälsa som kompletterar gängse enkätmetoder för att mäta hälsa. Till exempel genomförs praktiska tester av kognitiv och fysisk funktionsförmåga under intervjuerna. I den sjätte undersökningsomgången som genomförts under 2015 togs även ett enklare blodprov av studiedeltagarna. Blodproven analyseras av forskare i Danmark och gör det möjligt att studera biomarkörer som har betydelse för åldrande, t.ex. kolesterol, glykosylerat hemoglobin och c-reaktivt protein.

Hittills har över 2000 forskare använt sig av SHARE, och undersökningen har resulterat i en stor mängd vetenskapliga och policyorienterade publikationer. SHARE blev i mars 2011 den första datainfrastruktur i Europa som fått status som European Research Infrastructure Consortium (ERIC).

Bokens innehåll

I den här boken kommer vi visa på teman och frågeställningar som är möjliga att utforska med hjälp av data från ESS, SHARE och ISSP. Det är viktigt att betona att bokens olika teman endast utgör ett litet axplock av de frågor som

går att analysera med hjälp av databaserna. Boken spänner över vitt skilda forskningsområden såsom främlingsfientlighet, arbete och familj, religiositet, rättvisa, välbefinnande, klass, sociala nätverk och åldrande. Både jämförelser mellan länder vid en viss tidpunkt och förändringar över tid för olika länder står i fokus i de olika kapitlen. De olika kapitlen är skrivna av samhällsforskare vid Umeå Universitet och författarna är själva ansvariga för tolkning av data och de slutsatser som presenteras i respektive studie. Nedan följer en kort inblick i vad varje kapitel handlar om.

Det talas ofta om att nationalismen och rasismen är på frammarsch i Europa, men stämmer detta verkligen? I bokens första kapitel studeras utvecklingen av främlingsfientlighet i Europa med hjälp av data från European Social Survey. Har religionen successivt förlorat sin legitimitet och status i västerländska samhällen? Stämmer det att människor blir allt mindre religiösa i takt med att samhället moderniseras? Och vilken roll spelar social ojämlikhet för att förklara skillnader i religiositet mellan länder? I bokens andra kapitel studeras kopplingen mellan religiositet, modernisering och social ojämlikhet.

Mycket tyder på att världen blivit en allt bättre plats under de senaste decennierna. Omfattande forskning har till exempel visat att det dödliga våldet har minskat, välståndet ökat och hälsan har förbättrats för medparten av jordens befolkningar. Kan en positiv utveckling även skönjas avseende människors upplevelse av välbefinnande? I kapitel tre studeras utvecklingen av känslomässigt välbefinnande i Europas länder med hjälp av data från ESS.

Europas åldrande befolkning sätter press på systemen för vård, omsorg och pension. Men möjligheterna att möta de demografiska utmaningarna skiljer sig mellan länder med olika välfärdsmodeller och sociala strukturer. En brännande fråga i detta sammanhang är vilken roll de familjebaserade nätverken spelar i Europas olika länder. I kapitel fyra studeras äldre personers sociala nätverk och förutsättningarna för familjebaserat stöd och omsorg i skilda delar av Europa med hjälp av data från SHARE.

Ska man dela lika på ansvaret för familj och försörjning? När människor får barn blir frågor om jämställdhet och genus extra viktiga. Föräldrarna ska till exempel bestämma hur föräldraledigheten ska delas upp och vem som senare ska hämta på dagis. I kapitel fem studeras människors åsikter om barnfamiljers fördelning av omsorgsarbete och försörjning i fem europeiska länder med hjälp av data från ISSP.

Vilken social klass vi tillhör har stor betydelse för hur vi upplever skolan, arbetet och fritiden. Klassstillhörighet har också visat sig ha betydande effekter på vår hälsa. Samtidigt finns det en föreställning om att klasskillnaderna

i samhället håller på att suddas ut och att vi alla ingår i en stor medelklass. Men hur ställer sig egentligen individer i olika länder till frågan om klass-tillhörighet? Och har klasstillhörigheten någon betydelse för hur man ser på samhället i stort? I bokens sjätte kapitel studeras dessa frågeställningar med hjälp av data från ISSP.

Hur långt bör ett arbetsliv egentligen vara och när det är dags att gå i pension? I samhällsdebatten talas det ofta om att vi måste förlänga pensions-åldern för att kunna klara av att försörja en åldrande befolkning. Men hur ser förutsättningarna för ett förlängt arbetliv ut i olika länder idag? I kapitel sju studeras hur arbetskraftsdeltagandet ser ut i olika länder i Europa samt vilka åsikter européerna har om när de vill gå i pension. Ytterligare en fråga som undersöks i kapitlet är de äldres syn på sin egen hälsa i Europas länder. Analyser utförs med hjälp av data från SHARE.

Människor har inte bara olika åsikter kring konkreta politiska frågor, utan skiljer sig även åt i mer grundläggande värderingar. Vilken roll spelar mänskliga värderingar när det gäller stödet för statlig omfördelningspolitik? Skiljer sig värderingarnas påverkan på människors åsikter till omfördelning mellan olika länder? Och vad kan i så fall förklara dessa skillnader? I bokens sista kapitel studeras sambandet mellan värderingar och åsikter om omfördelning med hjälp av ESS.